

"אין כאן דברים מעניינים!"

...כך שח לי טייס עמית אודות הערבה. ואכן, הנוסע בכביש הערבה מקבל את הרושם כי מדובר בחבל ארץ לא מעניין. אולם לא כך הם פני הדברים, ועצירה ליד עץ שיטה עשויה לגלות לנו עולם ומלואו של בעלי חיים וצמחים החיים יחד בתנאים שונים, בשיתוף או בהתעלקות. המאמר יפתח באחד מהסיפורים הקטנים הללו. בנוסף נגלה מלכודות קטלניות מלפני כ-5000 שנים שהכחידו עדרים שלמים, נמשיך בגולת הכותרת – כריית הנחשת באתר הקדום ביותר בעולם, ולקינח – סיפור על סבא מעניין.

כלי שלי על רקע הפטרייה צילום אסף סולומון

שיטה, בדיחה וסימביוזה

ממבט על בטיסה מעל הערבה, העץ הבולט ביותר (מלבד התמר) הוא השיטה. בארץ ישנם שלושה מיני עצי שיטה. היא נזכרת עשרים ושמונה פעם כעץ אשר שימש לבניין המשכן וכליו, כולל הארון: **"וְעֵשׂוּ אֲרוֹן, עֵצֵי שִׁטִּים... וְהִשׁוּלְחָן וְעִשֵׂי בְדֵי, עֵצֵי שִׁטִּים; וְצִפִּיתְ אֹתָם, זָהָב" (שמות, כ"ה, י'),** קרשי המשכן: **"וְעִשִׂיתְ אֶת-הַקְּרָשִׁים, לְמִשְׁכָּן, עֵצֵי שִׁטִּים, עֲמֻדִים" (שמות, כ"ו, ט"ו-ט"ז, ל"ו כ'),** וכן את המזבח **"וְעִשִׂיתְ אֶת-הַמִּזְבֵּחַ, עֵצֵי שִׁטִּים.."** (שמות, כ"ז, א'). בספר ישעיהו מוזכרת השיטה כאחד העצים שיפריחו את השממה: **"אֲתָן בְּמַדְבַּר אֲרֻז שִׁטָּה, וְהִדַּס וְעֵץ שִׁמּוֹן; אֲשִׁים בְּעֶרְבָה, בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וְתֹאשׂוּר—יַחְדָּו" (ישעיהו, מ"א, י"ט).**

אחת הבדיחות הנפוצות על נמלים מספרת כי במרוקו חיו להם נמלים מרוקאיות עצבניות במיוחד! יום אחד עבר פיל בסביבה, והנמלים החליטו כי הפיל מזיק ומהווה סכנה עבורם. הנמלים התקבצו ומיהרו לעלות ולטפס עליו. הפיל התנער וכל הנמלים עפו ממנו, למעט ז'וז'ו שנשאר תלוי על הצוואר שלו. כל הנמלים, ללא יוצאות מן הכלל, התחילו לצעוק לו ולעודד אותו: **"ז'וז'ו חנוק אותו...!"**

עץ השיטה מהווה בית גידול למספר רב של בעלי חיים מרתקים (מומלץ לקרוא את המאמר המרתק של בני שלמון "עולם טרופי גנוז בין ענפי השיטה", טבע וארץ כ"ג, 5).

בדיחה זו, כפי שנראה בהמשך, מובילה אותנו לדרך חיים מאוד מעניינת שהיא הסימביוזה שבין השיטה לבין הנמלה הנקראת "סימית השיטים" (סימביוזה symbiosis, מיוונית - לחיות ביחד, היא סוג של יחסי גומלין בין מיני אורגניזמים שונים הנמצאים בצמידות).

שיטה בכניסה לפארק תמנע צילום אסף סולומון

סימית השיטים

הסימית היא נמלה כתומה החיה על שיטים בלבד. מינים קרובים לסימית שבארצנו חיים בסימביוזה עם עצי השיטה באפריקה ובאמריקה הטרופית. במקומות אלו תורמת השיטה סוכרים המופרשים מצופנים מיוחדים המצויים על העלים. בנוסף מספקים העלים לנמלים חלבונים ושומנים. יש שיטים אשר קוציהם גדולים ונפוחים, ובתוכם משתכנות הנמלים. הנמלים מצדן תורמות לעץ השיטה הגנה בכך שמתקיפות בעקיצות כל הנוגע בעץ ובכלל זה אף פילים. בעלי החיים באותם אזורים למדו לזהות את העצים עליהם חיות נמלים אלו ונמנעים מלהתקרב לאותם העצים (כן, גם פילים!). בארצנו אין פילים או בעלי חיים שמזיקים לעץ, ולכן השיטים תורמות פחמימות בעוד הסימית איננה מגנה על העץ, אלא רק שוכנת בו.

עפיפוני המדבר הקטלניים

כבר בתחילת המאה ה-20, בעת טיסות שביצעו מעל מדבריות המזרח התיכון, זיהו טייסים בריטים צורות מוזרות באורך של מאות מטרים, ובמקרים רבים אף מספר קילומטרים (בירדן). הצורות נראו כמו שני קירות ארוכים המתכנסים באלכסון זה לקראת זה, כאשר במקום מפגשם נמצאת שוחה בנויה בצורה עגולה. בעיני הטייסים צורות אלו נראות כעפיפונים ולכן ניתן להן השם "עפיפוני מדבר" (Desert Kites). מגוון "עפיפונים" שכאלה מוכר במדבריות ירדן, סוריה, ישראל וסיני. הארכיאולוגים הציעו מספר תיאוריות לגבי השימוש הקדום של מתקנים אלה. רוב החוקרים סברו כי הם שימשו לצייד, בעוד אחרים טענו כי הם שימשו כמכלאות בקר.

עבודת השדה של קבוצת מחקר רב-תחומית שמומנה על ידי "נשיונל ג'יאוגרפיק" פתרה אחת ולתמיד את תעלומה זו. שלב עבודת השדה כלל סקר מקיף של כל 11 "עפיפוני" הנגב והערבה וחפירה ארכיאולוגית בארבעה עפיפונים (ליד קיבוץ סמר). ממצאי המחקר הראו בברור כי מדובר במתקני צייד המוני, המתוארכים לכל הפחות לאלף השלישי לפני הספירה. "כאשר עומדים בתוך עפיפון,

נדהמים לראות כיצד הוא משתלב בנוף ואת נתיבי הנדידה של חיות הבר המתכנסים אל תוך העפיפון החבוי", ציין ד"ר בר-עוז, אחד החוקרים: "רק אז מבינים כמה אנרגיה ותבונה אסטרטגית הושקעו בבנייתו. האנשים הקדומים שחיו בסביבה המדברית הזו השתלבו בה היטב. הם ידעו לצוד ולשרוד".

מתי עוד ומיפוי של העפיפונים התברר כי זרועותיהם יכולות להגיע לאורך של למעלה מ-200 מטרים. בבסיס העפיפון מתכנסות הזרועות ומסתיימות בתהום או בשוחה גדולה. בחלק מהעפיפונים נבנתה במה מוגבהת, ככל הנראה על מנת להגביה את קיר הקפיצה ואולי אף בכדי להסתיר את השוחה שנכרתה תחתיו. לדברי החוקרים מעידים הממצאים כי שיטת הצייד שהונהגה התבססה על הברחת חיות הבר המקומיות וניתובן אל ראש העפיפון לאורך הקירות, עד לשוחה בה המתינו הציידים. עוד הוסיפו כי בחלק מהמתקנים גובה הקירות היה יותר ממטר ועוביים היה ניכר. קירות אלה מעידים על כך שהמתקנים נועדו לצוד לא רק חיות עדינות יחסית, כמו צבאים, אלא גם בעלי פרסה גדולים יותר כגון פראים וראמים. המחקר הנרחב, שבחן את כל 11 המלכודות הפזורות מאזור גבעת ברנע (דרומית לניצנה) ועד אילת, חשף גם את המחשבה שהושקעה בתכנון של כל מלכודת.

"אמנם לא הופתענו מהיכולת הטכנולוגית – בני האדם בתקופה זו היו דומים מאוד לנו ביכולתם – אבל בכל זאת מדובר בהשקעה עצומה. חלק מ'העפיפונים' משתרעים על פני מאות מטרים ואבני הבניין של המתקנים גדולות וכבדות מאד. ללא ספק מדובר בהיקפי בנייה נרחבים באזור לא פשוט למחייה", מוסיף ד"ר בר-עוז. הדבר חושף למעשה את התפריט של אבות אבותינו במדבר הצחיח וניתן להבין כי גם במקומות אלו הצליחו להשיג בשר. זאת ועוד – בסיני נמצאו ציורי סלע המתארים צייד בעזרת עפיפוני מדבר, וכן תיאור של החיות שניצודו.

הכחדה המונית

השימוש בנשק חם בתקופה המודרנית מציין את השלב האחרון בהכחדתם של חיות הבר של המזרח התיכון, אולם במידה רבה מציין הצייד ההמוני באמצעות "עפיפוני המדבר" את התחלת התהליך. בעקבות מעבר זה לשיטות ציד המוניות, החלה הכחדת הצבי הפרסי ממרבית נופי המזרח התיכון כבר לפני 5000 שנים.

הנדידה העונתית של הצבי הפרסי והפרא הסורי בתקופות אלו הייתה ללא ספק אירוע מרהיב המשתווה בעוצמתו ובהיקפו לדגמי הנדידה של צבי הטומפסוני, הגנו והזברה בערבות הסרנגטי שבמזרח אפריקה. הצייד הבלתי מבוקר שהתפתח בקרב החברות החקלאיות הקדומות הביא לקטילה של עדרים שלמים. עדויות ארכיאולוגיות שנמצאו מעידות על צייד יחיד שבמהלכו נתפס

ונקטל עדר שלם שמנה כ-100 פרטים. צייד זה הקשה גם על התאוששותם, ובסופו של דבר גם הובילה להיעלמותם מנפי הלבנט הקדום.

לפני אלפי שנים התקיימו אוכלוסיות שלמות של שלושה מיני צבאים ברחבי הלבנט, אולם המצב כיום עגום. הן הצבי הארץ-ישראלי, הן הצבי הפרסי והן צבי המדבר נמצאים ברשימת המינים בסכנת הכחדה.

העפיפונים שבסרטון נמצאים ליד קיבוץ סמר. הם נחקרו באופן פרטי ותוארכו לתקופה שבין 4000 עד 4700 שנה לפני זמננו.

פארק תמנע אתר הקשתות

פארק תמנע

"אָרץ אֲשֶׁר אֶבְנֶיהָ בְּרֶזֶל, וּמַהֲרֵיהָ תַחֲצַב נְחֹשֶׁת" (דברים, ח', ט').

הפארק פותח בפני המבקרים "חלון גיאולוגי" יוצא דופן, ובו נחשפות תצורות סלע מרהיבות עין. מצד אחד הגרניט חדת הקצוות בהר תמנע, ומולה הקווים הרכים של מצוקי אבן החול הלבנה והאדומה העוטרים את הפארק. הנוף עוצר הנשימה של עצי השיטים וצמחיית המדבר, אל מול עדרי הצבאים המשוטטים והיעלים הנשקפים למבקר מעל המצוקים.

כריית הנחושת בתמנע החלה לפני למעלה מ-6,000 שנה, בשלהי האלף החמישי לפני הספירה. בפארק תמנע נמצא המכרה הקדום ביותר בעולם והשייך לתקופה בה למד האדם לראשונה להפיק נחושת. מכאן גם החלה המהפכה הטכנולוגית בה המתכת נכנסה לשימוש לצרכי היום-יום. במאות ה-12 עד ה-14 לפנה"ס הקימו משלחות מצריות, בנוף עוצר נשימה זה, מפעל אדיר לכריית והפקת נחושת. שותפים לפעילות המצרית היו תושבי ערב הצפונית – הקינים-מידיניים. ככרות הנחושת הועברו על ידי המצרים הקדמוניים על גבי חמורים לנמל הטבעי היחידי במפרץ אילת המצוי "באי האלמוגים" – גז'ירת פרעון.

להשערת החוקרים, אי זה הינו כנראה הנמל הקדום ששופץ ונבנה על ידי שלמה המלך "בְּעֵצִיּוֹן גְּבֵר אֲשֶׁר אֶת אֵלוֹת עַל שְׁפַת יַם סוּף בְּאֶרֶץ אֲדוֹם" (מלכים א', ט', כ"ו). במאות ה-1 וה-2 לספירה חודשה הכרייה במקום על ידי הרומאים, ולאחר מכן חודשה שוב לאחר הכיבוש הערבי על ידי הערבים.

עמודי שלמה

סיפור הנחשת

התחלה

חפצי הנחשת הקדומים ביותר נתגלו במספר אתרים מהתקופה הניאוליתית (8300-4500 לפנה"ס) בצפון המזרח התיכון. הם עשויים מנחשת מתכתית, טבעית, ועיבודם נעשה בריקוע וללא התכה. המעבר מניצול מוגבל של המתכת הטבעית להפקת נחשת מעפרות **מציין מהפכה טכנולוגית חשובה** אשר חלה בראשית התקופה הכלכוליתית (4500-3300 לפנה"ס). עפרות הנחשת מצויים בריכוזים אחדים לאורך הערבה: באזור פונון שלרגלי הרי אדום, בצפון הערבה, בבקעת תמנע ונחל עמרם שבדרום הערבה, ועוד. מכרות קדומים ופשוטים התגלו בנחל רודד, מעל מצוקי "הגיא האבוד".

בבקעת תמנע הוצע לשייך מכרות משלושה סוגים שונים לתקופה זו. אחד מהם מורכב מחללים רחבים, החודרים לסלע לעומק של כ-4 מטר ומחילות אופקיות מחברות ביניהם. **מכרה זה מייצג כנראה את הכרייה השיטתית הראשונה בתולדות המכרות**. מהממצאים ניתן לשחזר את התמונה הבאה: מקור העפרות היה באתרי הערבה. הן נאספו על ידי אנשי המדבר שלמדו להכירן עוד בתקופה הניאוליתית. תחילה נאספו העפרות בשטח, ולאחר מכן גם על ידי כרייה, תוך בחירת העפרות העשירות יותר. באתרי הערבה נתקיימה פעילות התכה ויציקה מעטה בלבד, ומרבית העפרות שווקו למרכזי הישוב הכלכוליתיים. תפוצת חפצי הנחשת ושרידי התעשייה הוגבלה בתקופה זו לדרום הארץ. עם זאת, העפרות מן הערבה שווקו כנראה גם למרחקים גדולים יותר, והן עשו דרכן גם למצרים התחתונה. התנור ותהליך ההתכה היו ברמה טכנולוגית ראשונית ביותר, ככל הנראה ללא שימוש במפוח בנוי המזין את האש בחמצן. עקב כך, הטמפרטורה שאליה הגיעו הייתה על גבול נקודת ההתכה של העפרה.

למרות שתעשיית הנחשת הייתה בראשיתה באלף הרביעי לפנה"ס, היא הגיעה להישגים טכנולוגיים ואמנותיים מרשימים. כאשר התגלה בשנת 1962 **מטמון חפצי הנחשת במערת נחל משמר במדבר יהודה**, התקשו החוקרים להאמין כי הוא אמנם מתקופה זו, ומכל מקום דחו כל אפשרות כי הוא נוצר בארץ. מאז נתגלו חפצים דומים באתרים כלכוליתיים נוספים בארץ, בעיקר בדרומה, **והתברר כי הם יחודיים לארץ ישראל, וכי הם נעשו מעופרת שמקורה באזור**.

מתכשיטים לכלי נשק

בתקופת הברונזה הקדומה (2300-3500 לפנה"ס) חלו התפתחויות חשובות בהפקת הנחושת ובשימושיה, והיא נפוצה לכל הארץ. אולם לחפצי האמנות והפולחן מהתקופה הכלכוליתית אין המשך, **ובמקומם מופיעים עתה לראשונה כלי נשק עשויים נחושת** כגון ראשי חניתות, חרבות ופגיונות. דוגמא טובה לכך היא מטמון של כלי עבודה וכלי נשק שנמצא ליד כפר מונש שבשרון. לא נמצאו שרידי תעשייה באף אחד מאתרי התקופה, ונראה כי תעשיית הנחושת על כל שלביה התרכזה בתקופה זו ליד המכרות. לעומת זאת, באתרי הערבה ניתן להבחין בעליה חדה בהיקף הפעילות. באזור פונון ובתמנע היו כעת מכרות של ממש שחדרו עמוק למעבה הסלע. לא נמצאה עדות להתכת הנחושת בצפון הארץ, **אולם בערבה התנהלה ההפקה בקנה מידה גדול.**

בתקופת הברונזה התיכונה (1550-2000 לפנה"ס) הוקמו ישובים כפריים ועירוניים, שחלקם הפכו לערים בצורות. הערים הוקפו בחומות חזקות ובסוללות עפר עצומות, שהן מסימניה הבולטים של התקופה. בתקופה זו הונח היסוד להיווצרות התרבות הכנענית שאפיינה את הארץ במשך האלף השני לפנה"ס. הארץ ידעה שגשוג כלכלי והתקיימו קשרים הדוקים עם מצרים ועם ערי סוריה ומסופוטמיה. התרבות העירונית על ביצוריה הגדולים הגיעה רק לשולי המדבר. עד לאחרונה סברו כי משנת 2000 בקרוב לפנה"ס, לא היו ישובים כלל דרומית לשולי המדבר, אך באזור אילת נמצאו לאחרונה כמה ממצאים המשנים דעה זו. **אתר גדול להפקת נחושת נתגלה על גבעה תלולה הסמוכה לבאר אורה, בו נמצאו מחפורות צפופות.** באתר נמצאו עשרות כלי עבודה, שרידים של תנורי התכה וכמות גדולה של סיגי נחושת ואפר.

בתקופת הברונזה המאוחרת בנגב ובסיני (1150-1550 לפנה"ס) התרחשה פעילות רבה במיוחד במכרות, ובמערב סיני נמשכה כריית הטורקיז והנחושת. משלחות הכרייה נוהלו בידי המצרים, בהשתתפות כורים מכנען ומהאוקלוסייה הכנענית במצרים. בבקעת תמנע, בנחל עמרם ובאתרים סמוכים נוספים, **התנהלה הפקת הנחושת בקנה מידה גדול במשך כל התקופה. בתקופה זו הגיעו הכרייה והתכת הנחושת להיקפים חסרי תקדים.** המכרות הותרעו על פני מאות דונמים, והחדשים שבהם הושתתו על מכרות קדומים תוך שימוש באותה שיטת כרייה. שבעה תנורים להתכת נחושת משלושה סוגים שונים נתגלו באתר, ומהם ניתן ללמוד אודות שכלול התנורים במהלך התקופה.

הברזל

הברזל והפלדה נזכרים לראשונה, בתעודות הכתובות בשפה האכדית במאה ה-14 לפנה"ס, כחומרי גלם לתכשיטים. חפצי הברזל הקדומים ביותר שנמצאו הם מן המאה ה-12 לפנה"ס. כלומר, השימוש בברזל החל כ-3,000 שנה לאחר גילוי הנחושת. המקום שבו הוחל לראשונה בהפקת הברזל אינו ידוע.

מקדש האלה חתחור

חתחור ונחש נחושת

בחפירות מקדש תמנע התגלה נחש נחושת באורך 12 ס"מ, עשוי מלאכת מחשבת עדינה. לאורך גופו יש עיקולים אחדים, ראשו מצופה פח זהב, ובו סימון לשתי עיניים. זהו כנראה חפץ פולחני מדיני שהתגלה ב"דביר" המקדש (קודש הקודשים). **המקדש בתמנע היה מקום פולחן לאלה המצרית חתחור**, שהייתה **אלת היופי**, האהבה והמוזיקה במיתולוגיה המצרית, וכן **אלת המכרות**. דמות חתחור נמצאה בסיני בצורות שונות: אשה, פרה, חתול, ואף נחש פתן. היא מתוארת לעתים בדמותה של **אישה יפה שעל ראשה קרני פרה** (אחד הפסלים בכניסה לפארק מתאר אותה), ולעתים כפרה מעוטרת בדיסק השמש המצרי. חתחור מקושרת לאהבה הנשית, לאימהות, לפריון, לידה ושמחת חיים, ונחשבת **לאחת האלות החשובות ביותר בתרבות המצרית** הקדומה. על פי המיתולוגיה המצרית נחשבה חתחור לממציאת תהליך בישול השיכר, ועל כן הייתה לפטרוניתם של יצרני הבירה. העץ המקודש לאלה זו הוא השקמה - משכן נשמות המתים. לפי המיתולוגיה המצרית, נשמות הנפטרים שכנו בעצי השקמה. עץ זה נחשב גם כמקום משכנה של האלה, ועל כך נודעה גם בשם "גבירת השקמה". אלה זו מתוארת, באחד הפירושים, כמספקת מזון ומשקה לנפטרים מתוך עץ שקמה.

נחשים ושרפים

בפולחן הכנעני תופסים הנחשים מקום נכבד. דמותם מעטרת כלי חרס פולחניים שנחשפו בבית שאן במקדש בתמנע. גם פסלי נחשים ממתכת נמצאו במספר אתרים קדומים בארץ. בחפירות חצור בגליל נמצאו נחשי מתכת במקדש. תפקידם המדויק בפולחן הכנעני לא ברור, אולם בפרשה שתובא בהמשך מדובר בריפוי "הומאופתי" באמצעות שרף על נס. השימוש בפסלי נחש ובנחש כנושא אמנותי היה נפוץ בארץ ישראל בתקופה הכנענית והישראלית. סיפור השרפים בכתוב שלפנינו מעיד על מגע קדום מאוד של בני ישראל עם אמונות הקשורות בנחשים. המקרא קובע את מקום התרחשותו של סיפור השרף בסמוך לתמנע, ומסתבר שבני ישראל וכנענים, שהגיעו ממרכז הנגב לתמנע, ייחסו כוח מאגי לדמות הנחש: "ד וַיִּסְעוּ מֵהַר הַהָר, דֶּרֶךְ יַם-סוּף, לְסַבֵּב, אֶת-אֶרֶץ אֲדוֹם; וַתִּקְצַר נַפְשׁ-הָעָם, בְּדֶרֶךָ. ה וַיְדַבֵּר הָעָם, בְּאֵלֵהֶם וּבַמֶּשֶׁה, לֵמָּה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרָיִם, לָמוֹת בְּמִדְבָּר: כִּי אֵין לָחֶם, וַאֲיִן מַיִם, וַנִּפְשָׁנוּ קָצָה, בְּלַחֵם הַקֶּלֶקֶל. ו וַיִּשְׁלַח יְהוָה בְּעָם, אֶת הַנְּחָשִׁים הַשָּׂרְפִים, וַיִּנְשְׁכוּ, אֶת-הָעָם; וַיָּמָת עִם-רַב, מִיִּשְׂרָאֵל. ז וַיָּבֹא הָעָם אֶל-מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ חֲטָאנוּ, כִּי-דִבְרָנוּ בַיהוָה וְכָר-הִתְפַּלֵּל אֶל-יְהוָה, וַיִּסַּר מַעֲלֵינוּ אֶת-הַנְּחָשׁ; וַיִּתְפַּלֵּל מֹשֶׁה, בְּעַד הָעָם. ח וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה, עֲשֵׂה לָךְ שָׂרָף,

וְשִׁים אֹתוֹ, עַל-נֶסֶ; וְהָיָה, כָּל-הַנְּשׁוּקָה, וְרָאָה אֹתוֹ, וְחָי. ט וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה נְחֻשֶׁת, וַיִּשְׁמְהוּ עַל-הַנֶּסֶ; וְהָיָה, אִם-נָשַׁק הַנְּחֻשׁ אֶת-אִישׁ--וְהָבִיט אֶל-נְחֻשֶׁת, וְחָי" (במדבר, כ"א).

נחש הנחושת השתמר במשך דורות רבים והגיע לבית המקדש, עד ימיו של חזקיהו. הוא השמידו כחלק משאר העבודה הזרה שהשמיד, מאחר והפך לחפץ אלילי אותו עבדו.

גם בתרבויות אחרות מופיע הנחש כדמות מיתולוגית וכסמל פולחני. תכונותיו היו בעיקר להבריא חולים, וכן תכונות של פיריון, כוח חיים וחוכמה. מטה אסקלפיוס (אל הרפואה היווני והרומי), אשר סביבו כרוך נחש, סמלו של אל הרפואה היווני, משמש עד היום כסמל הרפואה. **ראו סמל חיל רפואה או סמל הסתדרות הרוקחים בארץ.**

באר אורה החדשה והירוק מאחור שריד הבסיס והעצים של הסבא

באר אורה

ביר חנדיס (תרגום מערבית – באר צלמוות, חשכה, בו באר ישנה ששימשה את בני השבט הבדואי עַרְב אֶל-אֲחִינָאָת, הוזכר לראשונה בתיאור המסע בארץ ישראל שערך חוקר המקרא האמריקאי אדוארד רובינסון בשנת 1838. הבאר התגלתה שוב לאחר כיבוש העיר אילת במבצע עובדה ב-1949. בסוף שנה זו נערכה שאיבת ניסיון בבאר בנוכחות ראש הממשלה דוד בן-גוריון, שר האוצר אליעזר קפלן וראשי משרד החקלאות ואגף המים.

במקום הוקם מחנה חיל ההנדסה אשר שיקם את הבאר, וזו היוותה את מקור המים הראשון של העיר אילת. לאחר פינוי הבסיס, תוכנן במקום מחנה שח"ל (שירות חלוצי לישראל) – מחנה להנחלת ערכי המדינה הצעירה לאוכלוסייה הצעירה ולעולים. המחנה לא הוקם בסופו של דבר, ובדצמבר 1950 הוקם בקרבת הבאר בסיס גדנ"ע. ועדת השמות הממשלתית קבעה את שמו החדש של המקום "באר אורה", בניגוד למשמעות השם המקורי: "באר אפלה". הבסיס פעל עד ראשית שנות ה-90, אז ננטש. לאחר זמן מה החליט הרמטכ"ל סופית על סגירת המחנה.

בשנת 1989 החליטה הממשלה להקים יישוב בבאר אורה במקום בסיס הגדנ"ע. ב-15 במאי 2001 הונחה אבן הפינה ליישוב בסמוך לבסיס הנוטש, במטרה לאכלס את הערבה ולקרב תושבים ממרכז הארץ אל הנגב, אשר נקבע כאזור התיישבותי מועדף. סגנון הבנייה ייחודי ומותאם לאופי המדבר. עם הקמתו הוקצו ביישוב 195 מגרשים לבניית בתים, ובשלב ראשון נבנו ביישוב 24 בתים ומבני ציבור. בשנת 2009 הושלם הקמת שלב ב' של היישוב שכלל 22 בתים נוספים.

על הנטיעות והנוי בחווה באר אורה הופקד רב סרן נח וולפובסקי, שכינויו "סבא נח", אשר התגורר בה שנים רבות.

נח נולד בשנת 1895 ביקטרינוסלב שבאוקראינה, ועלה לישראל ב-18 באוקטובר 1922. הוא היה מוכר לכולם בתור "סבא נח", וכך הכרתיו לראשונה עם הגעתי לבסיס. עלי לציין כי הופתעתי מתופעה זו של קצין נטיעות שגזל זמן רב מהחיילים שהוקצו לו לטובת השקיה, וכן מכך שהוא התגורר בבסיס עצמו. מאוחר יותר נתקלתי שוב במקרה דומה בגלבוץ ליד בסיס נורית, שם "הסבתא של הגדנ"ע" גם כן התגוררה בבסיס צה"ל.

נח היה הקצין הזקן ביותר בצה"ל, ונטע יותר ממיליון עצים בישראל בתפקידו כ"קצין גינון ראשי".

במלחמת העולם הראשונה החליט להתגייס לצבא הרוסי. הוא שירת כתותחן, חווה התנכלויות אנטישמיות וראה פרעות ביהודי אוקראינה. לבסוף ערק מהצבא וחזר לביתו. עם הקמת הצבא האדום גויס שוב תחת הנהגתו של סמיון בודיוני. בעזרת אישורים רפואיים מזויפים הצליח וולפובסקי, ועמו קבוצה של חיילים יהודים, להשתחרר מהצבא "מטעמי בריאות". הקבוצה, שנקראה "משמר הוולגה", עזבה את אוקראינה במסווה של סטודנטים לרפואה העומדים ללמוד בברלין. במקום זאת הגיעו ברכבת לאיסטנבול ומשם באיניה לנמל יפו, אליו הגיעו ב-18 באוקטובר 1922.

הם שמו פעמיהם ליישוב תל צור שליד זכרון יעקב, בו שהו בתנאים קשים. כעבור שנה עברו לקיבוץ גניגר, אולם החיים בקיבוץ לא התאימו לוולפובסקי ששאף להיות עצמאי. הוא עזב לחדרה והחל לעבוד כפועל פשוט בפרדסים, ובזכות חריצותו וידיעותיו בנטיעות התקדם להיות מנהל עבודה.

ב-1941, בתקופת מלחמת העולם השנייה, ניסה להתגייס לצבא הבריטי, אך נדחה מפאת גילו. שנה לאחר מכן זייף את גילו וגויס. הוא עבר אימונים במחנה סרפנד ונשלח למחנה בורג' אל ערב שבמדבר המערבי במצרים. ב-1944 שוחרר לביתו מפאת גילו ולא צורף לבריגדה היהודית.

לאחר סיום המלחמה נענה לבקשת בנימין לוי, מפקד הבריגדה היהודית, להגיע לטרוויזיו שבאיטליה ולעזור לפליטות יהודיות להגיע לארץ ישראל על ידי נישואים פיקטיביים. עשר ניצולות הגיעו ארצה בעזרתו של וולפובסקי, אך הוא עצמו לא הקים משפחה.

דיקלי דום

במלחמת העצמאות גויס לבקשתו וקיבל פיקוד על סוללת מרגמות בחטיבה שבע. הוא השתחרר בדרגת רב-סמל.

ב-1950 הציע לו מפקד הגדנ"ע עקיבא עצמון להתגייס לשירות קבע כראש חוליית הצמחייה של פיקוד הגדנ"ע, שתפקידה לטעת עצים ולשתול ערוגות נוי בבסיס צה"ל. וולפובסקי התנה זאת באפשרות להמשיך לחבוש את כומתת התותחנים השחורה. הקתמ"ר מאיר אילן אישר זאת, והוא התגייס שוב בגיל 55 בדרגת סרן בתפקיד שהומצא לכבודו: "קצין גיבון ראשי". הוא רכש אלפי שתילים, התרוצץ בכל הארץ ובעזרת החיילים נטע אותם בבסיסי צה"ל.

בבאר אורה

בן-גוריון שאף ליישב את הנגב ולתת לנוער אתגר בצורת אחריות, אהבה למולדת והתנדבות. הוא פנה אישית לוולפובסקי והציע לו הצעה שקשה לסרב לה - **לרדת לבאר אורה ולהפריח את שממת הבסיס**. וולפובסקי הגיע לחווה לאחר מסע ארוך בדרכים המשובשות, במשאית עמוסה בעצי נוי העמידים בחום ומסתפקים במעט מים (מדובר בעיקר על זנים אוסטרלים).

וולפובסקי השתלב בחיי החווה שהפכה לנווה מדבר. שמו התפרסם בישראל והוא הועלה לדרגת רב-סרן. הוא שירת בצה"ל עד גיל 76 והמשיך לאחר מכן לגור בבאר אורה. בשנת 1984 הוענק לו אות הנשיא למתנדב. בסוף ימיו התדרדרה בריאותו והוא הועבר לבית אבות בחדרה, שם נפטר בגיל 92.

תודות :

קישור לסרטון: [לחץ כאן](#)
המסלול הצפוני בפורמט Google Earth: [לחץ כאן](#)
המסלול הדרומי בפורמט Google Earth: [לחץ כאן](#)
המסלול הצפוני בפורמט עמוד ענן: [לחץ כאן](#)
המסלול הדרומי בפורמט עמוד ענן: [לחץ כאן](#)
המסלול הצפוני בפורמט gpx: [לחץ כאן](#)
המסלול הדרומי בפורמט gpx: [לחץ כאן](#)
למזג אויר במנחת: [לחץ כאן](#)
למפת Google Maps: [לחץ כאן](#)

לאורי הרטמן על העריכה.
ליאנה מרקשייד הטייסת .
לחבורת הסנוניות שאירחו אותי

עד הפעם הבאה- נתראה!!!

אבי הרטמן